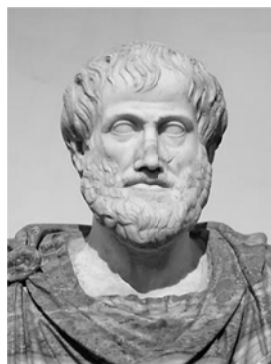

MIROSLAW REWERA
PIOTR T. NOWAKOWSKI

ŚLADY ARYSTOTELESA W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ W POLSCE

WSTĘP

Arystoteles (gr. Ἀριστοτέλης [*Aristotelēs*], 384–322 przed Chr.), ze względu na miejsce urodzenia zwany też Stagirytą, jeden z trzech — obok Sokratesa i Platona — najślawniejszych filozofów starożytnej Grecji, stanowi nieustanne źródło inspiracji dla badaczy i teoretyków z obszaru nauk humanistycznych i społecznych, co jest świadectwem jego silnego wpływu na polską i światową myśl naukową. Niemal każde pokolenie asymiluje dorobek filozoficzny poprzednich generacji, uzupełniając odwiecznie dyskutowane kwestie nowymi aspektami lub kontekstami. Arystoteles, stawiając w stosunku do rzeczywistości poznania i działania ludzkiego podstawowe pytanie: „dlaczego?”, stał się bezsprzecznie „ojcem filozofii wyjaśniającej świat nie tylko poprzez pierwsze próby systematyzacji filozoficznych problemów i teorii swoich poprzedników, ale także, i przede wszystkim, przez taki styl filozofowania, który nic nie stracił na swej aktualności i dzisiaj”¹. Rozwinął własną filozofię na podłożu historycznym poprzez próbę systematyzacji zastanych problemów i teorii. Uprawiał aporema-

Rzymska marmurowa kopia greckiego popiersia Arystotelesa z brązu autorstwa Lysipposa (ok. 330 przed Chr.) z dodaniem nowoczesnego płaszcza alabastrowego.
Domena publiczna

Dr MIROSLAW REWERA — Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie; m.rewera@ibe.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0129-1175>.

Dr hab. PIOTR T. NOWAKOWSKI, prof. UR — Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Pedagogiki; e-mail: pnowakowski@ur.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1578-6707>.

tyczny sposób filozofowania — żywy, który nie zakładał gotowych modeli systemowych czy uznanych tez. Jego metoda sprowadzała się do formułowania pytań-problemów celem poddania ich wszechstronnej dyskusji, stopniowo odkrywając drogę prowadzącą do rozwiązań².

Realizm metafizyczny Arystotelesa znajdował na przestrzeni wieków swoich kontynuatorów — w średniowieczu był nim przede wszystkim św. Tomasz z Akwinu, nazywający Arystotelesa wprost Filozofem, współcześnie zaś Jacques Maritain i Étienne Gilson, a w Polsce – Jacek Woroniecki i Stefan Świeżawski³. Nazwisk można by przywoływać wiele, zasadnicze jednak pytanie brzmi: czy postać autora *Etyki Nikomachejskiej* utrwaliła się także w pozanaukowej codzienności współczesnego człowieka Zachodu. Kwestia ta zainspirowała autorów niniejszego opracowania do pochylenia się nad obecnością śladów Arystotelesa w przestrzeni publicznej, co wiązałoby się z poszukiwaniem ogólnodostępnych przedmiotów i zdarzeń przywołujących postać, myśl i twórczość Stagiryty. Przez termin „ślady” (ang. *traces*) należy rozumieć symbole i znaczenia *explicite* nawiązujące do jego osoby i dorobku. Dodajmy, że ramy artykułu są ograniczone do polskiej przestrzeni publicznej, choć podobnymi badaniami można by z powodzeniem objąć większe terytorium, zwłaszcza krajów europejskiego kręgu kulturowego. Uznajmy zatem niniejsze studium za przyczynek do szerszej eksploracji zagadnienia.

Artykuł ma charakter socjologiczno-filozoficzny z komponentem pedagogicznym. W warstwie socjologicznej opisano kwestię przestrzeni publicznej i jej cechy. Następnie dokonano wskazania śladów Arystotelesa odkrytych w rodzimej przestrzeni publicznej. Na koniec poddano dyskusji zebrane dane wraz ze sformulowaniem stosownych wniosków.

ROZUMIENIE PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Czym jest tytułowa przestrzeń publiczna? Termin jest powszechnie spotykany, nie wszyscy jednak zastanawiają się nad jego znaczeniem. Przymiotnik „publiczny” wskazuje na szerszą arenę, w której rozgrywają się stosunki społeczne, funkcjonują określone grupy, organizacje, cały aparat instytucji oraz szeroko rozu-

¹ Mieczysław A. KRAPIEC, „Metafizyka – ale jaka?”, *Roczniki Filozoficzne* 17, z. 1 (1969), 55.

² *Ibid.*, 56.

³ Marek REMBIERZ, „Realizm metafizyczny jako inspiracja myśli pedagogicznej: o refleksji antropologiczno-pedagogicznej Stefana Świeżawskiego i jej znaczeniu dla teorii wychowania oraz analiz metapedagogicznych”, *Polska Myśl Pedagogiczna* 2 (2016), 135–174.

miane społeczeństwo. Mamy więc na myśli bardziej aktywność w przestrzeni społecznej/wspólnotowej (*koinon*) aniżeli prywatnej (*idion*)⁴. Sfera publiczna to miejsce, gdzie tworzy się społeczeństwo i kształtuje się zbiorowa wola mająca wpływ na jego przyszłość. Analogicznie, słysząc o opinii publicznej w jakiejś sprawie, uzmysławiamy sobie, że jest to opinia szerszej zbiorowości, dajmy na to reprezentatywnej grupy mieszkańców stolicy lub Polski⁵. Przestrzeń publiczna zajmuje ważne miejsce w życiu społecznym. Stanowi obszar, w którym spotykamy inne osoby, konfrontując się nierzadko z odmiennymi zachowaniami i poglądami. W przestrzeni publicznej relacje społeczne wykraczają poza krąg naszych przyjaźni, stosunków rodzinnych i zawodowych, co nierozzerwalnie wiąże się z poszerzaniem horyzontów umysłowych, eksperymentem, przygodą, niespodzianką i odkryciem⁶.

Przestrzeń publiczna stanowi jeden z głównych elementów tożsamości danej miejscowości, obok jej historii, mieszkańców, położenia geograficznego, wartości estetycznych, zasobów sztuki i architektury⁷. Występuje ona nie tylko w dużych i małych miastach, lecz także wszędzie tam, gdzie żyją ludzie pozostający z sobą w bezpośrednich i pośrednich relacjach, tworzący kulturę danego miejsca. Na przestrzeń publiczną da się spojrzeć również z perspektywy kreowania znaczeń. Można je nadać w sposób odgórny, wyznaczyć dla nich przestrzenie symboliczne, które są związane z historią określonego narodu, państwa czy miejscowości, jak np. rezydencja królewska lub pomnik bohatera⁸. Z drugiej strony, przestrzeń publiczna jest zmienna w czasie i bywa kształtowana samorzutnie w toku codziennej aktywności społecznej. Tak się stało np. w Katowicach, gdzie otoczenie Pomnika Czynu Górniczego zostało, wskutek spontanicznego procesu, przeobrażone w skate park. Miejsce to zinstytucjonalizowano i rozbudowano, pierwsze działania miały jednak charakter oddolny⁹.

Pisząc o przestrzeni publicznej, nie sposób pominąć kategorii wartości. Wypada tutaj przywołać klasyczną w socjologii polskiej definicję Jana Szczepańskiego, według której wartością jest „dowolny przedmiot materialny lub idealny,

⁴ Francisco L. LISI, „Koinon and idion in Plato’s political thought”, w: *For friends, all is shared: friendship and politics in ancient Greek political thought*, red. Jakub Jinek, Veronika Konrádová (Praha: Oikoymenh, 2016), 13–28.

⁵ Piotr T. NOWAKOWSKI, „Sondaż opinii publicznej”, w: *Mały słownik filozofii polityki*, red. Paweł Bromski i Mieczysław Dudek (Radzymin, Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2022), 177–179.

⁶ Małgorzata DYMNICKA, „Wymiar społeczny współczesnej przestrzeni publicznej”, w: *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, red. Andrzej Majer (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2007), 153.

⁷ Krzysztof BIERWIACZONEK, „Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miast?”, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica* 54 (2015), 62–63.

⁸ *Ibid.*, 65.

⁹ *Ibid.*

idea lub instytucja, przedmiot wyimaginowany lub rzeczywisty, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako „przymus”¹⁰. Stanisław Ossowski dokonał rozróżnienia na wartości odczuwane i uznawane oraz uroczyste i codzienne¹¹. Bardziej jednak doniosły jest — jak wskazuje Jan Turowski — podział na wartości autoteliczne (np. dobro, prawda, piękno, sprawiedliwość) i instrumentalne, które stanowią jedynie środek do osiągnięcia tych pierwszych. Wartości autoteliczne można też nazwać wartościami podstawowymi, stanowiącymi trzon każdej kultury i ostateczną instancję dla oceny ludzkich dążeń i działań¹². W pewnych sytuacjach wartości instrumentalne mogą stać się dla kogoś wartościami podstawowymi, w perspektywie długookresowej jednak nigdy nie zastąpią wartości autotelicznych.

Ślady obecności Arystotelesa w przestrzeni publicznej można potraktować właśnie jako określoną wartość. To, czy jest ona bardziej podstawowa, czy instrumentalna, zależy od ocen, które nadają jej uczestnicy życia zbiorowego. Z punktu widzenia myśli klasycznej, ale i szacunku do dorobku antycznego, który stanowi podglebie dla cywilizacji Zachodu, twórczość greckiego filozofa można uznać za wartość podstawową. Z drugiej jednak strony, jeśli jego dorobek potraktować jako inspirację do realizacji osobistych celów w życiu, przedstawia się ona jako wartość instrumentalna, prowadząca do osiągnięcia wartości wyższych, jakimi są np. mądrość życiowa czy szczęście. W obu sensach natomiast wchodzimy w zakres subparadygmatu pedagogicznego zwanego pedagogiką publiczną, która wskazuje na sposobność do samoedukacji pozainstytucjonalnej, zachodzącej również w przestrzeni publicznej¹³.

JAK WIELE ŚLADÓW STAGIRYTY?

Jak wiele śladów Arystotelesa odnajdujemy w Polsce? Stawiając pytanie w tej formie, można orientacyjnie stwierdzić, że naprawdę dużo. Istnieje przecież całe bogactwo źródeł przybliżających nam twórczość tego starożytnego filozofa. Gdy wpisać hasło „Arystoteles” w katalogu Biblioteki Narodowej, dostaniemy ponad

¹⁰ Jan SZCZEPAŃSKI, *Elementarne pojęcia socjologii* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963), 52.

¹¹ Stanisław OSSOWSKI, *Z zagadnień psychologii społecznej* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), 71–102.

¹² Jan TUROWSKI, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1994), 69.

¹³ Bohdan SKRZYPCZAK, „Pomiędzy społecznym a publicznym – nowa przestrzeń edukacji i refleksji”, *Pedagogika Społeczna* 15 nr 3 (61) (2016), 20.

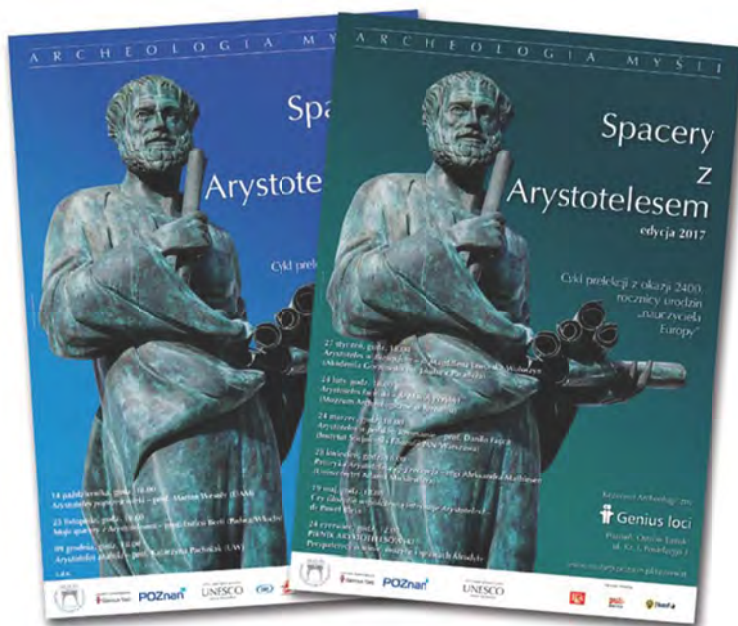
3,5 tysiąca wyników, na które składają się nie tylko książki i artykuły, ale również między innymi audiobooki, e-booki, grafiki czy starodruki. Należy jednak zaznaczyć, że w trakcie badawczych poszukiwań pominieliśmy wspomniane wytwory kultury, podobnie jak tematyczne odczyty podczas konferencji i sympozjów, jako że z założenia mają one charakter ekskluzywny. I choć stanowią dobro kultury często nieocenionej wartości, to jednak same w sobie nie wpisują się w kategorię przestrzeni publicznej, gdyż o takim charakterze przestrzeni decyduje zasadniczo zbiorowy sposób jej użytkowania¹⁴.

Jeśli zatem w tym świetle rozwiemy pytanie o to, jak wiele znajdujemy śladów Arystotelesa w przestrzeni publicznej naszego kraju, odpowiedź z pewnością nie będzie już taka sama. Ażeby znaleźć odpowiedź na tak postawiony problem, przeszukaliśmy zasoby internetowe, łącząc hasło „Arystoteles” z formami gramatycznymi słów wyrażających konkretne przejawy przestrzeni publicznej, takimi jak: „muzeum”, „szkoła”, „teatr”, „kino”, „ulica”, „plac”, „skwer”, „pomnik”, „wydawnictwo”, „biblioteka”, „olimpiada”, „wernisaż” czy „wystawa”. Przeprowadzona kwerenda dostarczyła informacji o zaledwie trzech śladach Arystotelesa *sensu stricto*. Pierwszy to zorganizowana w Poznaniu wystawa pt. *Śladami Arystotelesa*, drugi – Wydawnictwo Arystoteles z siedzibą w Warszawie, trzeci zaś to słowo „liceum”, które oznacza rodzaj szkoły ponadpodstawowej.

Pokłosiem cyklicznych wydarzeń pn. *Spacery z Arystotelesem* w Poznaniu jest opublikowany w 2017 roku katalog wystawy pt. *Śladami Arystotelesa*, będący publikacją okolicznościową, wpisującą się w ogłoszony przez UNESCO Rok Arystotelesa z okazji 2400. rocznicy jego urodzin. Praca stanowi zapis cyklu prelekcji, które odbyły się w Rezerwacie Archeologicznym *Genius Loci* w Poznaniu, stanowiącym filię poznańskiego Muzeum Archeologicznego. Patronat nad tym przedsięwzięciem objęło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na cykl prelekcji poświęconych wybitnemu filozofowi złożyło się dziewięć wydarzeń od października 2016 do czerwca 2017 r.: „Podróże Arystotelesa poprzez wieki”, „Moje spacery z Arystotelesem”, „Arystoteles arabski”, „Arystoteles w Bizancjum”, „Arystoteles łaciński”, „Arystoteles w polskim renesansie”, „Retoryka Arystotelesa i jej recepcja”, „Czy filozofię współczesną interesuje Arystoteles?” oraz wystawa *Śladami Arystotelesa*¹⁵.

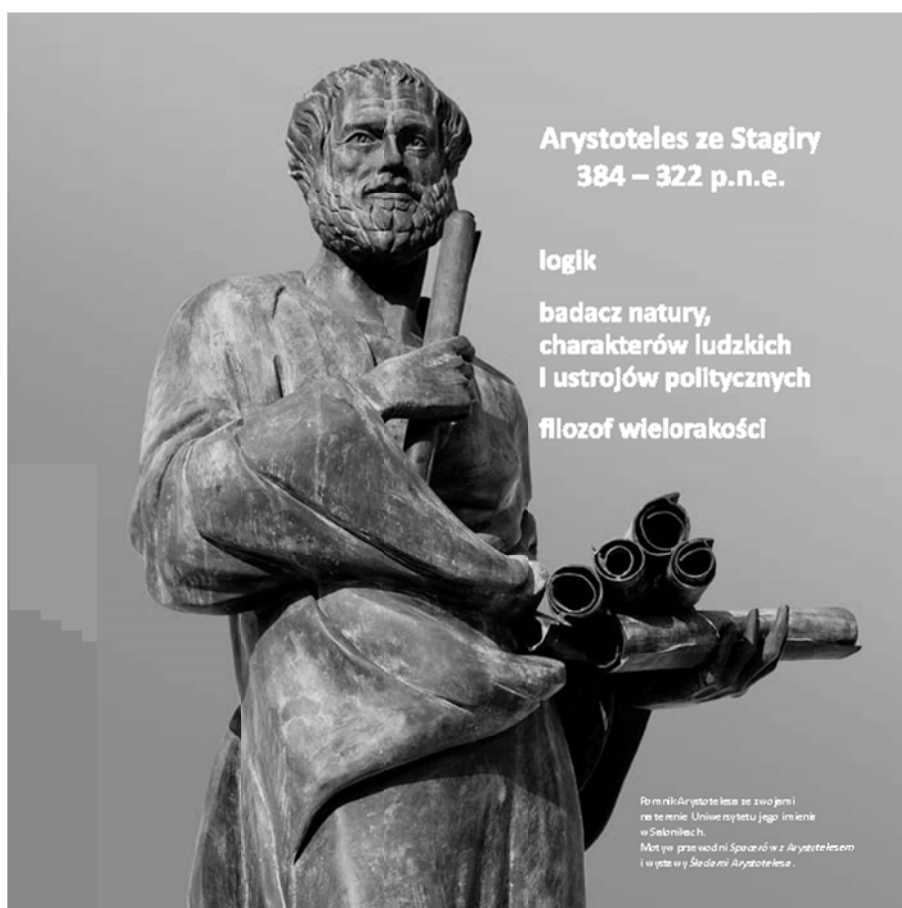
¹⁴ Dorota MANTEY, *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością. Przykład podwarszawskich suburbiów* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2019), 22.

¹⁵ Agnieszka STEMPIN, red., *Spacery z Arystotelesem. Katalog wystawy pt. Śladami Arystotelesa. Publikacja okolicznościowa wpisująca się w ogłoszony przez UNESCO Rok Arystotelesa z okazji 2400. rocznicy jego urodzin. Zapis cyklu prelekcji, które miały miejsce w Rezerwacie Archeologicznym „Genius loci” w Poznaniu* (Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, 2017), [2–3].

Strona tytułowa katalogu wystawy *Śladami Arystotelesa*
i plakaty cyklu prelekcji *Spacery z Arystotelesem*

W Rezerwacie Archeologicznym *Genius Loci* wystawa została opatrzona motywem przewodnim pt. „Arystoteles ze Stagiry (384–322 p.n.e.) – logik, badacz natury, charakterów ludzkich i ustrojów politycznych, filozof wielorakości”¹⁶. Taka nazwa jest zrozumiała dla wszystkich, zarówno specjalistów, jak i niespecjalistów, którzy chcieliby dowiedzieć się czegoś więcej o greckim myślicielu. Z drugiej strony, mimo że cykl prelekcji kierowano do szerszej publiczności, mógł on być postrzegany jako wydarzenie niszowe, ekskluzywne, przyciągające głównie pasjonatów. Tym niemniej, ze względu na rozmach, wieloaspektowość i nagłośnienie wydarzenia, należy je zaliczyć do kategorii działań o charakterze publicznym.

¹⁶ Ibid. [4].

Z kolei istniejące od przeszło trzech dekad Wydawnictwo Arystoteles w swojej ofercie ma głównie literaturę dziecięcą, a dodatkowo łamigłówek, kolorowanki, poradniki, albumy, literaturę religijną, ogrodniczą i kulinarną¹⁷. Prócz nazwy nie ma więc bezpośredniego związku z Stagirytą. Samo jednak nominalne odwołanie do Arystotelesa jest o tyle ważne, że inspiruje do zapoznania się z tą postacią. Sięgając po literaturę wspomnianego wydawnictwa, dzieci oswajają się z nazwą, a w przyszłości może będą chciały dowiedzieć się czegoś więcej o greckim filozofie, zapoznać się z jego spuścizną czy sięgnąć po któreś z jego dzieł.

Logo wydawnictwa Arystoteles

Pozostało jeszcze wspomnieć o nazwie „liceum” jako rodzaju szkoły średniej funkcjonującej w wielu krajach, w tym oczywiście w Polsce. Nazwa ta wywodzi się od greckiego słowa Λύκειον [*Lýkeion*] (stąd łac. *Liceum*), które oznaczało ogród przy świątyni Apollina „Wilczego” (gr. Απόλλων Λύκειος [*Apóllōn Lýkeios*]), gdzie nauczał Arystoteles¹⁸. Patrząc na dzieje kultury i oświaty przez pryzmat tego właśnie śladu, można stwierdzić, że jest to najbardziej wyrazisty i trwały wyraz obecności Stagiryty w przestrzeni publicznej, choć najpewniej nie każdy jest świadom tego, że nazwa „liceum” wiąże się z nim w sposób nierozzerwalny.

Ten ostatni przykład nie zmienia faktu, że w świetle wykonanych czynności i zebranych w ich wyniku danych obecność Arystotelesa w polskiej przestrzeni publicznej jest właściwie niewielka, można rzec symboliczna. Dla uzupełnienia opisu dodajmy jeszcze, że imię greckiego filozofa pojawiło się w 2017 r. podczas konsultacji społecznych dotyczących potencjalnych zmian 12 nazw ulic w Warszawie w związku z tzw. ustawą dekomunizacyjną. Otóż zaproponowano przemianowanie na ul. Arystotelesa ulic poświęconych Anastazemu Kowalczykowi (na Białołęce) i Wincentemu Rzymowskemu (na Mokotowie)¹⁹. Były to propozycje spośród setek innych — mniej lub bardziej rozsądnych, sam jednak fakt jest wart odnotowania.

¹⁷ „Wydawnictwo Arystoteles”, dostęp 11.08.2023, <https://arystoteles.com.pl>.

¹⁸ ‘liceum’, w *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. Mirosław Bańko (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005), 743.

¹⁹ *Zmiany nazw niektórych ulic w Warszawie. Raport z konsultacji społecznych dotyczących potencjalnych zmian 12 nazw ulic w Warszawie w związku z tzw. ustawą dekomunizacyjną* (Warszawa: Urząd m.st. Warszawy, 2017), 72 i 102.

PRZYCZYNY NIEWIELKIEJ OBECNOŚCI ŚLADÓW ARYSTOTELESA

Można wskazać trzy przyczyny niewielkiej obecności śladów greckiego myśliciela w przestrzeni publicznej w Polsce. Pierwsza dotyczy zmian, które nastąpiły w epistemologii, ale też całej filozofii od czasów oświecenia, a które mogły doprowadzić do wyparcia spuścizny Arystotelesa przez bardziej nowoczesne (może więc i atrakcyjniejsze dla dzisiejszego człowieka) nurty myśli filozoficznej. Drugą kategorię przyczyn stanowi długi czas dzielący starożytność od współczesności, co może być powodem rozmycia pamięci o Stagiryście i jego dorobku. Trzecie wyjaśnienie zawiera się w fakcie, że bliżsi są nam rodzimi filozofowie lub powiązani w jakiś sposób z polską historią i kulturą, stąd większa skłonność do upamiętniania właśnie ich w naszej przestrzeni publicznej.

PRZEOBRAŻENIA W EPISTEMOLOGII

Arystotelesowska teoria poznania zmierzała w kierunku jak najlepszego odzwierciedlenia rzeczywistości, ukazania jej takiej, jaką ona jest. Tym właśnie grecki myśliciel różnił się od swojego nauczyciela — Platona, którego natywistyczną perspektywę doskonale reprezentowała metafora jaskini, gdzie cienie stanowiły jedynie odbicia rzeczy, a nie realne byty²⁰. Arystotelesowski sposób wywodu filozoficznego, którego wyrazem była racjonalna argumentacja wsparta danymi pozyskanymi z doświadczenia, został poważnie nadwątlony przez intelektualne prądy nowożytności. Nawiasem mówiąc, podobny proces możemy zaobserwować na gruncie etyki, gdzie kryteria społecznej koegzystencji — zmienne, elastyczne, adaptowalne — z czasem zaczęły odgrywać rolę bardziej znaczącą niż obiektywne kryteria prawdy i dobra²¹.

Nawet krótki przegląd systemów filozoficznych od czasów oświecenia do terażniejszości pokazuje, jak dużo czerpano z dorobku Stagiryty. Jego myśl stanowiła punkt odniesienia dla filozofów w kwestiach ontologicznych i epistemologicznych, etycznych i społecznych. Dla współczesnego człowieka był on jednak jednym spośród wielu przedstawicieli filozofii. Nie jest łatwo utrwać pamięć o Arystotelesie w obliczu mnóstwa nietuzinkowych myślicieli oraz całej gamy konkurencyjnych systemów wartości i nurtów filozoficznych z postmodernizmem na czele.

²⁰ PLATON, *Państwo*, przeł. Władysław Witwicki (Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2003), 514a–519e.

²¹ Ryszard LEGUTKO, „O tolerancji”, w: IDEM, *Etyka absolutna i społeczeństwo otwarte* (Kraków: Wydawnictwo Arcana, 1997), 169.

NOWE PRZED STARYM

Starożytność wydaje się dziś epoką z zamierzchłej przeszłości, przez co nie jest łatwo motywować nam współczesnych do czerpania z jej doświadczenia. Chętnie powołujemy się na myśl Arystotelesa i choć postać tego filozofa jest rozpoznawalna, to nie wydaje się on dzisiaj szczególnie modny poza kręgiem pasjonatów myśli klasycznej oraz osób zawodowo zajmujących się filozofią czy — szerzej — humanistyką. Przy próbie wejścia w szczegóły okazałoby się, że znajomość dorobku greckiego myśliciela jest w przypadku ogółu społeczeństwa znikoma.

Powyższe uzasadnienie ma jednak swoje wyjątki od reguły, gdyż w polskiej przestrzeni publicznej odnajdujemy istotne odwołania do myślicieli klasycznych, czego wyrazem są zlokalizowane w stolicy ulice poświęcone Sokratesowi czy Pitagorasowi, mamy też ul. Stoicką. Z kolei w niewielkim podbydgoskim Niemczu jest nawet krótka ul. Platona. Nie jest więc tak, że myśl greckiego i rzymskiego antyku została pominięta. Tym niemniej w polskiej przestrzeni publicznej bardziej reprezentowani są filozofowie nowożytni. Ulice z ich nazwiskami występują niekiedy wręcz gromadnie, jak to jest w okolicach Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie, gdzie mamy ulice Kartezjusza, Galileusza, Gottfrieda W. Leibniza oraz Isaaca Newtona.

SWOJSKOŚĆ PRZED OBCOŚCIĄ

Jeszcze jedną przyczyną niedowartościowania w polskiej przestrzeni publicznej przedstawicieli myśli klasycznej, włącznie z Arystotelesem, może być fakt, że większą uwagę poświęcamy sprawom, które nas bezpośrednio dotyczą, co zawiera się w znanym powiedzeniu, że koszula jest bliższa ciału. Innymi słowy, znacznie prędzej na sztandary zostaną wzięci polscy filozofowie niżli obcy. Z tego powodu relatywnie często natrafiamy w naszych miastach na ulice Władysława Tatarkiewicza, Władysława Witwickiego, Tadeusza Kotarbińskiego, o. Józefa Bocheńskiego, o. Jacka Woronieckiego czy ks. Józefa Tischnera. Podobnie jest z filozofami wprawdzie obcymi, jednak historycznie związanymi z określoną miejscowością, jak np. Arthur Schopenhauer, który ma swą ulicę w Gdańsku, gdyż to właśnie tutaj przed ponad dwoma wiekami przyszedł on na świat i spędził pierwsze lata życia, albo Johann Gottlieb Fichte, któremu w kaszubskiej Krokowej wystawiono niepozorny pomnik, albowiem w latach 1791–1793 pracował tam jako nauczyciel domowy rodu Krockow. Jeszcze jednym przykładem jest oświeceniowy filozof i matematyk Christian Wolff, urodzony we Wrocławiu, a przed dwiema dekadami uhonorowany tablicą pamiątkową nieopodal gmachu głównego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zasada „koszuli bliższej ciała” stanie się bardziej oczywista, gdy z innej perspektywy spojrzymy na samą postać Arystotelesa. Otóż wystarczy pobieżny rzut oka na układ przestrzenny greckich miast (za przykład niech posłużą Saloniki i Ateny), aby dostrzec, że w swoim kraju pochodzenia ma on o wiele więcej śladów obecności niż w jakimkolwiek innym miejscu na globie.

Jeden z budynków
Uniwersytetu Arystotelesa w Salonikach
(gr. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης
[Aristotéleio Panepistímio
Thessaloníkis])

Νυμφαίο Μιέζας Σχολή Αριστοτέλους
[Nymfaío Miezás Scholí Aristotelous]
Tablica upamiętniająca pozostałości po szkole w Mieza,
w której Arystoteles uczył przyszłego władcę świata —
Aleksandra, zwanego Wielkim
Za: STEMPIN, red. *Spacery z Arystotelesem*, 46

WNIOSKI

Obecność w polskiej przestrzeni publicznej miejsc i obiektów poświęconych filozofii dowodzi jej znaczenia społecznego. W tym kontekście znikoma obecność śladów wiążących się z Arystotelesem może wydawać się niewystarczająca, prowadząc do wniosku, że jego spuścizna zasługuje na większe docenienie. To fakt, z drugiej jednak strony ów niedobór można, paradoksalnie, interpretować jako uznanie jego postaci i dorobku za swego rodzaju wartość uroczystą (posiłkując się klasyfikacją wartości według Ossowskiego, acz w nieco innym znaczeniu). To taka wartość, która jest dla nas ważna, tyle że ma charakter okazjonalny, którą uznaje się bądź odczuwa tylko w szczególnych okolicznościach. A to — dodajmy — zawiera w sobie pewien potencjał dydaktyczny dzięki mechanizmowi znanemu z psychologicznej reguły niedostępności²².

²² Robert B. CIALDINI, *Wywieranie wpływu na ludzi: teoria i praktyka*, przeł. Bogdan Wojcieszke (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004), 210.

Aby nie utknąć w ślepej uliczce tych, bądź co bądź, wąsko skrojonych założeń badawczych, należy jednak pamiętać, że postać i dorobek Stagiryty jest faktycznie obecna i doceniana w naszym kraju, zapewne bardziej w formie ekskluzywnej aniżeli inkluzywnej. A ma to miejsce w postaci chociażby wspomnianych przeszło 3,5 tysiąca pozycji w katalogu Biblioteki Narodowej, gdzie odnajdujemy nie tylko translacje dzieł greckiego filozofa na język polski, ale również wartościowe analizy jego dorobku, czego przykładem są opracowania: *Arystoteles: początki i podstawy nauki o społeczeństwie* autorstwa Pawła Rybickiego²³, *Arystotelesowska koncepcja substancji* Mieczysława A. Krąpca²⁴, *Problem absolutu w filozofii Arystotelesa* Włodzimierza F. Dłubacza²⁵ czy – dla poszukujących podstawowych informacji – tom drugi *Historii filozofii starożytnej*, w którym Giovanni Reale pochyla się nad myślą filozoficzną Platona i Arystotelesa²⁶. Dla najmłodszych z kolei mamy komiks *Arystoteles: głód wiedzy* autorstwa hiszpańskiego scenarzysty i rysownika Jordiego Bayarri²⁷ lub kartonową książkę *Szczęście i Arystoteles*, której autorami są Duane Armitage i Maureen McQuerry²⁸.

Z myślą Arystotelesa jest podobnie jak ze znajomością łaciny. Niby niejeden wykazuje orientację w tym temacie, ale gdy mocniej się sprawie przyjrzeć, rzuca się w oczy brak pogłębionej wiedzy. Uwaga o tyle istotna, że współczesna kultura nie może obyć się bez tego, co w niej pierwotne. Gdy dzisiejszy człowiek na nowo otworzy się na myśl klasyczną, w tym na spuściznę Stagiryty, może tylko zyskać, poszerzając własne horyzonty myślowe oraz usprawniając obszary, które nie domagają w nim samym. Wyzwania wiążące się z rozwijaniem i doskonaleniem umiejętności wynikających z klasycznego *trivium* (gramatyka, retoryka, dialektyka) są jednocześnie szansą dla współczesnej oświaty, która wzięwszy rozbrat z myślą klasyczną, podąża nierzadko na skróty ścieżkami wyznaczonymi przez część nowożytnej filozofii, a nawet błędząc po bezdrożach idei. Tak jest z kategorią użyteczności, która — choć bliska mentalności współczesnego człowieka — nie może być ostatecznym punktem odniesienia, jak sobie to wyobrażał współtwórca pragmatyzmu William James. To

²³ Paweł RYBICKI, *Arystoteles: początki i podstawy nauki o społeczeństwie* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963).

²⁴ Mieczysław A. KRĄPIEC, *Arystotelesowska koncepcja substancji* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000).

²⁵ Włodzimierz F. Dłubacz, *Problem absolutu w filozofii Arystotelesa* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1992).

²⁶ Giovanni REALE, *Historia filozofii starożytnej*, t. 2: *Platon i Arystoteles*, przeł. Edward I. Zieliński i Marcin Podbielski (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2001).

²⁷ Jordi BAYARRI, *Arystoteles: głód wiedzy*, przeł. Agata Ostrowska (Warszawa: Wydawnictwo Egmont Polska, 2021).

²⁸ Duane ARMITAGE i Maureen MCQUERRY, *Szczęście i Arystoteles*, przeł. Zofia Raczek (Warszawa: Mamania, 2023).

Okładka książki: Jordi BAYARRI, *Arystoteles: głód wiedzy*, Wydawnictwo Egmont Polska, 2021
Egmont.pl, dostęp 6.12.2023, <https://egmont.pl/Najwybitniejsi-Naukowcy.-Arystoteles.-Glod-wiedzy,55220243,p.html>

Okładka książki: Duane ARMITAGE i Maureen MCQUERRY, *Szczęście i Arystoteles*, Wydawnictwo Mamina, 1923, dostęp 6.12.2023, <https://mamina.pl/product-pol-1229-Szczescie-i-Arystoteles.html>

nie oznacza, że jest ona bez znaczenia, winna jednak zachować przynależne jej miejsce w hierarchii.

Powyższe uwagi przedstawiamy na sam koniec artykułu, aby jeszcze mocniej zasygnalizować bogactwo treści kryjących się za dostępnymi publicznie, niekiedy pozornie mało istotnymi, symbolami i znaczeniami związanymi ze Stagirytą, jego dziedzictwem i filozofią klasyczną w ogólności.

BIBLIOGRAFIA

- ARMITAGE, Duane, i Maureen McQUERRY. *Szczęście i Arystoteles*, przeł. Zofia Raczek. Warszawa: Mamina, 2023.
- BAYARRI, Jordi. *Arystoteles: głód wiedzy*, przeł. Agata Ostrowska. Warszawa: Wydawnictwo Egmont Polska, 2021.
- BIERWIACZONEK, Krzysztof. „Przestrzeń publiczna jako przestrzeń tożsamości miasta. Szansa czy balast dla rozwoju miast?”. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica* 54 (2015): 61–78. DOI:10.18778/0208-600X.54.05.
- CIALDINI, Robert B. *Wywieranie wpływu na ludzi: teoria i praktyka*, przeł. Bogdan Wojcieszke. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2004.
- DŁUBACZ, Włodzimierz F. *Problem absolutu w filozofii Arystotelesa*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1992.
- DYMNICKA, Małgorzata. „Wymiar społeczny współczesnej przestrzeni publicznej”. W: *Socjologia miasta. Nowe dziedziny badań*, red. Andrzej Majer, 143–155. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2007.
- KRĄPIEC, Mieczysław A. *Arystotelesowska koncepcja substancji*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2000.
- KRĄPIEC, Mieczysław A. „Metafizyka – ale jaka?”. *Roczniki Filozoficzne* 17, z. 1 (1969): 55–62.

- LEGUTKO, Ryszard. *O tolerancji*. W: IDEM, *Etyka absolutna i społeczeństwo otwarte*, 155–179. Kraków: Wydawnictwo Arcana, 1997.
- „Liceum”. W: *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. Mirosław Bańko, 743. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.
- LISI, Francisco L. „Koinon and idion in Plato’s political thought”. W: *For friends, all is shared: friendship and politics in ancient Greek political thought*, red. Jakub Jinek i Veronika Konrádová, 13–28. Praha: Oikoymenh, 2016.
- MANTEY, Dorota. *Wzorzec miejskiej przestrzeni publicznej w konfrontacji z podmiejską rzeczywistością. Przykład podwarszawskich suburbiów*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- NOWAKOWSKI, Piotr T. „Sondaż opinii publicznej”. W: *Mały słownik filozofii polityki*, red. Paweł Bromski i Mieczysław Dudek, 177–179. Radzymin, Warszawa: Wydawnictwo von borowiecky, 2022.
- OSSOWSKI, Stanisław. *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- PLATON. *Państwo*, przeł. Władysław Witwicki. Kęty: Wydawnictwo Antyk, 2003.
- REALE, Giovanni. *Historia filozofii starożytnej*, t. 2: *Platon i Arystoteles*, przeł. Edward I. Zieliński i Marcin Podbielski. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 2001.
- REMBIERZ, Marek. „Realizm metafizyczny jako inspiracja myśli pedagogicznej: o refleksji antropologiczno-pedagogicznej Stefana Świeżawskiego i jej znaczeniu dla teorii wychowania oraz analiz metapedagogicznych”. *Polska Myśl Pedagogiczna* 2 (2016): 135–174. DOI: 10.4467/24504564PMP.16.007.6685.
- RYBICKI, Paweł. *Arystoteles: początki i podstawy nauki o społeczeństwie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.
- SKRZYPCZAK, Bohdan. „Pomiędzy społecznym a publicznym – nowa przestrzeń edukacji i refleksji”. *Pedagogika Społeczna* 15, nr 3(61) (2016): 9–36.
- STEMPIN, Agnieszka, red. *Spacery z Arystotelesem. Katalog wystawy pt. Śladami Arystotelesa. Publikacja okolicznościowa wpisująca się w ogłoszony przez UNESCO Rok Arystotelesa z okazji 2400. rocznicy jego urodzin. Zapis cyklu prelekcji, które miały miejsce w Rezerwacie Archeologicznym „Genius loci” w Poznaniu*. Poznań: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, 2017.
- SZCZEPAŃSKI, Jan. *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- TUROWSKI, Jan. *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1994.
- Wydawnictwo Arystoteles. Dostęp 11.08.2023. <https://arystoteles.com.pl>.
- Zmiany nazw niektórych ulic w Warszawie. Raport z konsultacji społecznych dotyczących potencjalnych zmian 12 nazw ulic w Warszawie w związku z tzw. ustawą dekomunizacyjną*. Warszawa: Urząd m.st. Warszawy, 2017.

ŚLADY ARYSTOTELESA
W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ W POLSCE

Streszczenie

Autorzy artykułu podjęli próbę odszukania śladów Arystotelesa w przestrzeni publicznej w Polsce. Artykuł ma charakter socjologiczno-filozoficzny z komponentem pedagogicznym. W warstwie socjologicznej opisano kwestię przestrzeni publicznej i jej cechy. Następnie dokonano wskazania śladów Arystotelesa występujących w rodzimej przestrzeni publicznej. Na koniec poddano dyskusji zebrane dane i sformułowano stosowne wnioski.

Słowa kluczowe: Arystoteles; ślady Arystotelesa, przestrzeń publiczna; socjologia miasta, pedagogika publiczna; filozofia klasyczna

TRACES OF ARISTOTLE
IN PUBLIC SPACE IN POLAND

Summary

The authors of the paper attempt to find traces of Aristotle in public space in Poland. The paper is of a sociological and philosophical nature with a pedagogical component. The sociological aspect describes the issue of public space and its features. Then, traces of Aristotle appearing in Polish public space were identified. Finally, the collected data were discussed and appropriate conclusions were formulated.

Keywords: Aristotle; traces of Aristotle; public space; urban sociology; public pedagogy; classical philosophy